

УДК 330.34

О. В. Пирог

Національний університет «Львівська політехніка»

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПАРАДИГМА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Досліджено теоретичні положення із становлення постіндустріального суспільства як парадигми розвитку національного господарства країни, проаналізовано еволюцію продуктивних сил відповідно до зміни типу суспільства та визначено пріоритетні фактори виробництва для національного господарства в умовах постіндустріального суспільства.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, парадигма, розвиток, національне господарювання, тип суспільства, продуктивні сили, фактори виробництва.

Исследованы и развиты теоретические положения постиндустриального общества как парадигмы развития национального хозяйства, исследована эволюция производственных сил под влиянием изменения типа общества и определены приоритетные факторы производства для национального хозяйства в условиях постиндустриального общества.

Ключевые слова: постиндустриальное общество, парадигма, развитие, национальное хозяйствование, тип общества, продуктивные силы, факторы производства.

The article present the results of researching the theoretical positions of postindustrial society as the paradigm of national economy development, the evolution of productive forces under the influence of type of society changes and priority factors of production for national economy at the postindustrial society. The postindustrial society is the type of civilization development, based on best practices preindustrial and industrial societies, creates opportunities for the development of not only financial and material production, but - non-material production, not only of labor skills and abilities of employees, but also for their intellectual development and the development of creative abilities of the individual.

The aim of the article is to research the theoretical positions of postindustrial society as the paradigm of the national economy, analyzing the evolution of the productive forces in accordance with the change at the type of society and determine the priority of inputs to the national economy in terms of postindustrial society.

The development of postindustrial society leads to the formation of the modern paradigm of the national economy through the expansion of inputs, increasing the value of information and knowledge, change in labor specialization and to stimulate growth in the share of high-tech material and non-material production at the national economy.

Key words: postindustrial society, paradigm, development, national economy, type of society, productive forces, production factors.

Постановка проблеми. Еволюція суспільства супроводжується трансформацією економічних законів та економічної думки, формуванням новітньої парадигми, зміною економічної сутності та траєкторії економічного розвитку. Р.С. Гринберг стверджує: «Сучасна економічна наука потребує революційної зміни парадигми, переходу від методів «здорового глузду» до нового теоретичного обґрунтування змішаної економіки як поєднання ринку з різноманітними формами державного втручання, що пояснюють аномалії, які існують в ортодоксальній теорії» [3, с. 18].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади розвитку

господарства країни за умов постіндустріального суспільства формувались такими вченими, як Д. Белл, Е. Брукінг, П. Дракер, В. Іноземцев, М. Кастельс, Г. Колодко, М. Кондратьєв, Р. Нурєєв, К. Перес, Дж. Стігліц, П. Тодаро, Е. Тоффлер, Е. Фелпс, Й. Шумпетер. Ще наприкінці XIX ст. американський етнограф, історик і археолог Л. Морган (1818–1881) і німецький економіст Ф. Енгельс (1820–1895) розробили культурно-історичну періодизацію суспільно-економічного розвитку людства: дикість, варварство, цивілізацію, яка відображає певні закономірності розвитку, зумовлені визначальними для кожного періоду чинниками прогресу у сферах суспільних відносин та продуктивних сил.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. У процесі невинного, постійного та циклічного розвитку національних господарств країн світу виникають та формуються нові передумови розвитку суспільства, які необхідно враховувати під час розробки та обґрунтуванні моделі розвитку національного господарства.

Формулювання мети. Метою статті є дослідження теоретичних положень постіндустріального суспільства як парадигми розвитку національного господарства країни, аналіз еволюції продуктивних сил відповідно до зміни типу суспільства та визначення пріоритетних факторів виробництва для національного господарства в умовах постіндустріального суспільства.

Виклад основного матеріалу. За сучасних умов серед сукупності принципів, які є основою класифікацій типів суспільств, лише технологічний відображає розвиток продуктивних сил (факторів виробництва), розкриває структуру сучасного світу за рівнем економічного розвитку та дає змогу розробити програму подолання надмірного розриву за рівнем розвитку національних господарств країн світу. За технологічним принципом [5, с.17; 8, с.5] виокремлюють три типи суспільств: доіндустріальне (аграрне), індустріальне та постіндустріальне. Генезис типів суспільства, продуктивних сил та економічного розвитку за технологічним принципом відображено на рис. 1.

Найдавнішою класифікацією систем суспільного устрою залежно від технологічної домінанти є система, яку розробив американський учений Д. Белл [1].

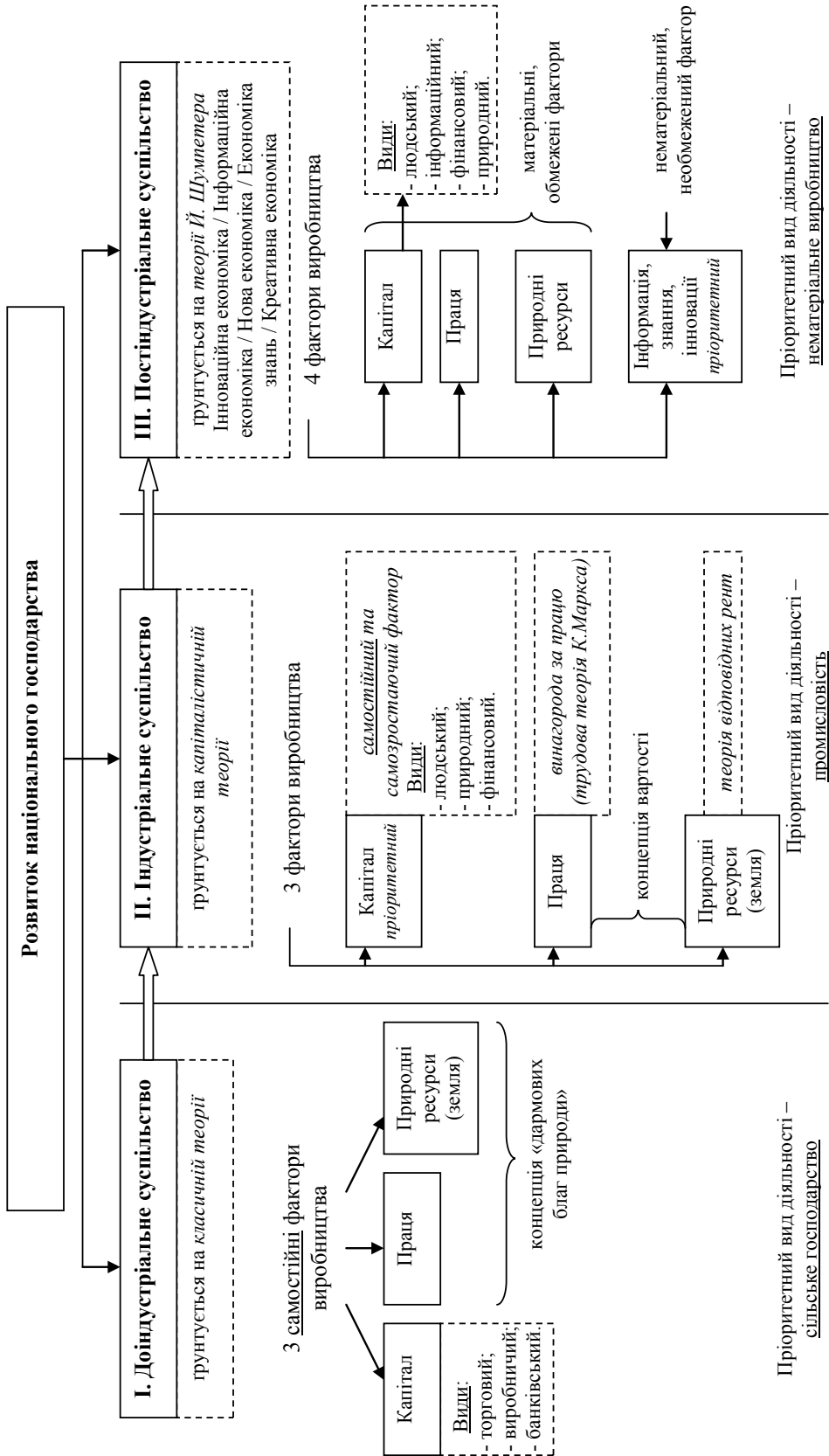

Рис. 1. Еволюція розвитку національного господарства залежно від типу суспільства та продуктивних сил
 Примітка: розроблено автором.

Науковий підхід Д. Белла дозволив зосередити увагу на елементах, які характеризують спосіб розвитку суспільства і є джерелом підвищення продуктивності виробничого процесу та формують спосіб вияву структурного детермінованого принципу функціонування суспільства. За словами Д. Белла, рушійною силою в доіндустріальному суспільстві були ноги, в індустріальному – руки, а в постіндустріальному – голова [1].

В економічній теорії засади економічного розвитку національного господарства в умовах доіндустріального (аграрного) суспільства були вперше досліджені представниками школи фізіократів, згодом основні положення знайшли відображення у класичній школі. Так, Ф. Кене в XVIII ст. запропонував «Tableau economique» – макроекономічну модель господарського кругообігу, яка базувалася на «природному порядку» і відображала економічну взаємозалежність основних класів французького суспільства:

1) продуктивний клас – селянство, яке належало до орендарів землі, власником якої був феодалний клас;

2) заможний клас представлений феодалним класом земельних власників і правителів;

3) безплідний клас – до нього належали люди, зайняті в промисловості, торгівлі, ремісництві.

Для економічного розвитку національного господарства в умовах аграрного суспільства домінуючою продуктивною силою (засобом виробництва) була земля та пріоритетним видом діяльності – сільське господарство, лісництво і рибальство.

Із переходом до індустріального суспільства трансформувалась економічна теорія, особливості якої були розкриті у капіталістичній теорії. Для економічного розвитку національного господарства за умов індустріального суспільства основними були індустріальні засоби виробництва, створені працівниками (капітал), а головною сферою – промисловість, переважно добувна. Відмінною ознакою індустріального суспільства, порівняно з доіндустріальним, за дослідженнями Дж. Мокіра [11], є відокремлення виробництва або виробничої одиниці (господарства) від домогосподарства.

У цей період бурхливо зростають продуктивні сили, що пов'язано з промисловою революцією, спричиненою стрімким технічним прогресом і освоєнням висококонцентрованих джерел енергії – вугілля, газу та нафти. Розвинені продуктивні сили вступають у протиріччя з виробничими стосунками, що вирішується переходом від феодалного способу виробництва до капіталістичного.

Індустріальне суспільство будується переважно на застосуванні природних та матеріальних ресурсів, які у процесі виробництва перетворюються на вироблену продукцію. Однією з найважливіших ознак природних та матеріальних ресурсів є їх обмежений характер – ресурс витрачається і вичерпується у процесі його використання [4, с. 34].

У період становлення індустріального суспільства формується матеріальна база індустріального національного господарства, тобто будують заводи і оснащують їх механічним устаткуванням. Результатом процесу індустріалізації стали значні досягнення у сфері масового виробництва матеріальних благ, що задовольняють основні життєво необхідні потреби людини. У міру задоволення цих потреб стають усе більш затребуваними диференційовані товари і послуги, які виробляють і надають дрібні підприємства. Їх споживачами є приватні особи, середні та великі підприємства, а виробниками — накладання, взаємопереплетіння цивілізаційних суперечностей різного рівня, в умовах яких державні та регіональні

суперечності не можуть подолати впливу глобальних процесів без радикальної перебудови глобальної системи політичних і економічних відносин.

Постійний суспільний розвиток є невіддільним, дедалі виразніше проявляються ознаки постіндустріального суспільства. Термін «постіндустріалізація» запровадив у науковий обіг на початку ХХ ст. учений А. Кумарасвами [2, с. 36], який спеціалізувався на розвитку азійських країн із доіндустріальним суспільством. У сучасному значенні цей термін уперше вжито наприкінці 1950-х рр., а широке визнання концепція постіндустріального суспільства здобула завдяки працям професора Гарвардського університету Д. Белла, зокрема, після виходу в 1973 р. його книги «Грядущее постиндустриальное общество» [1].

Д. Белл визначив «постіндустріальне суспільство» як «суспільство, в національному господарстві якого пріоритет перейшов від переважного виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя, в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому упровадження нововведень... усе більшою мірою залежить від досягнень теоретичного знання...» [1]. Отже, на думку вченого, постіндустріальне суспільство ґрунтується на послугах, тому воно є грою між людьми. Головне значення має уже не мускульна сила і не енергія, а інформація. Основною діючою особою стає професіонал, тому що його досвід і знання дозволяють йому відповідати усім вимогам постіндустріального суспільства. Якщо індустріальне суспільство визначається через кількість товарів, що позначає рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, вимірюється послугами – охороною здоров'я, відпочинком і культурою [1]. На думку Д. Белла, важливою рисою постіндустріального суспільства є розвиток сфери послуг, зростання ролі теоретичних знань, орієнтованість на майбутнє і розвиток нових інтелектуальних технологій.

В основу своєї концепції вчений поклав ідею, що нове суспільство визначатиметься розвитком науки, знання, які набуватимуть з часом усе більшого значення. Як зазначає Д. Белл, «нинішнє постіндустріальне суспільство являє собою суспільство знання у подвійному розумінні:

по-перше, джерелом інновацій дедалі більшою мірою стають дослідження та розробки;

по-друге, прогрес суспільства, який вимірюється зростанням ВВП і зайнятості населення, тепер однозначно залежить від успіхів у сфері знань, тобто від прискореного розвитку науки та освіти, їх якісної модернізації» [1, с. 288]. Відповідно до міркувань Д. Белла, разом зі зростанням частки сфери послуг у національному виробництві головними ознаками постіндустріального суспільства є зростання ролі інформації та знань у процесі виробництва.

Для економічного розвитку національного господарства в умовах постіндустріального суспільства основною продуктивною силою стають інформація, знання, а пріоритетним видом діяльності – виробництво послуг, нематеріальне виробництво. Основоположником економічної теорії, яка описувала особливості розвитку постіндустріального суспільства, був Й. Шумпетер.

А. Чухно називає суспільство «постіндустріальним», застосовуючи принципи історизму і секторний принцип організації національного господарства, але все ж підкреслює, що головним методологічним принципом є розгляд економічного розвитку на основі зростання і вдосконалення продуктивних сил, а також робить акцент на тому, що в основу такого розвитку покладено технологізацію суспільного виробництва і технічний спосіб виробництва [9, с. 57]. Базовими технологіями

сучасного національного господарства дослідник вважає інформаційно-інтелектуальні, оскільки вони не тільки забезпечують високу ефективність виробництва, а й «докорінно змінюють умови економічного розвитку», а основним ресурсом постіндустріального суспільства є інформація і знання [9, с. 3].

XX століття стало початком нової, постіндустріальної епохи, серед відмінних рис якої – швидкий науково-технічний прогрес, радикальні зміни структури суспільного багатства і зайнятості, задоволення основних потреб більшості жителів розвинених країн Заходу завдяки досягнутому виробничому потенціалу, поява ознак витіснення творчістю традиційних форм праці, утвердження постіндустріальної системи цінностей, в центрі якої – людина з її прагненням до самовдосконалення та саморозвитку. Процес постіндустріалізації створив чимало нових можливостей для економічного розвитку національних господарств, виявив нові шляхи розвитку, але водночас істотно загострив старі суперечності світової економіки.

Перехід до постіндустріального суспільства вносить кардинальні зміни у розуміння рушійних чинників цього процесу та його продукту. Чинники постіндустріального суспільства, як стверджує Н. Савицька [6, с. 21], некладаються в традиційне розуміння суспільного відтворення як лінійного процесу виробництва, розподілу, обміну та споживання сукупного продукту на основі поділу праці, ринкового обміну його продуктами та приватної власності на засоби виробництва.

Віками у процесі виробництва використовувались три його фактори: земля (природні ресурси), капітал і праця, тоді як у новому, постіндустріальному суспільстві на перші місця виходять якісно нові ресурси – інформація і знання, виробництво яких є джерелом сучасного економічного зростання, а спосіб виробництва та розвиток суспільства ґрунтуються на творчому, інтелектуальному потенціалі людини. Якщо три названі фактори мають (хоч і різною мірою) обмежений характер, то інформація і знання – необмежені. Матеріальні блага у процесі споживання зникають, а інформація і знання – зростають і накопичуються. Отже, носій нового ресурсу інформації і знання – інтелектуальний капітал – не виснажується, а зростає: знання стають загальносуспільним надбанням.

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства відбувається через усебічний розвиток матеріального виробництва, його технічне переозброєння на основі нових технологій, зростання загального і культурного рівня працівників, удосконалення організації праці та управління. Задоволення потреб споживачів у нематеріальній сфері не лише не зменшує, а переважно збільшує обсяги матеріальних потреб суспільства (винятком є, як правило, продукт видів економічної діяльності низького рівня переробки, попит на який зменшується через запровадження ресурсо- та енергозбережних технологій). Відповідно, деіндустріалізація національного господарства не може розглядатись як рух до постіндустріального суспільства, що формується за умов випереджального зростання інформаційного, інноваційного та інтелектуального складників національного виробництва порівняно з індустріальним. Такий феномен пояснюється тим, що формування «нового господарства» тісно пов'язане з процесами глобалізації. Ілюзія відмирання «старого» господарства, місце якого посідає «нове», виникає через поширення міжсекторного поділу праці в глобальному масштабі. Практичний прояв цього процесу полягає у прагненні розвинених країн світу монополізувати розробку технологій, переносючи в країни «третього світу» низькотехнологічні та неекологічні види промислової діяльності, відбувається зміщення старих технологічних укладів на економічну «периферію» [10].

Становлення та розвиток постіндустріального суспільства спричинили відхід від індустріального суспільства та формування сучасних концепцій розвитку

національного господарства. Е. Фелпс [12] називає «національне господарство країни з індустріальним суспільством» традиційним господарством, а «національне господарство з постіндустріальним суспільством» – сучасним господарством, що приходить на зміну традиційному в другій половині XIX ст. – другій половині XX ст. та у результаті процесу трансформування більше ототожнюється з поняттям «держава», ніж із «національним господарством». Е. Фелпс стверджує, що парадигма традиційного національного господарства застаріла, оскільки діяльність суб'єктів господарювання великою мірою визначається зовнішніми чинниками та залежить від них. Отож, для сучасного національного господарства характерні такі процеси: активна інноваційна діяльність, хвилі бурхливого зростання, великі коливання ділової активності, дисбаланси, інтенсивна взаємодія та інтелектуальний розвиток працівників. Відповідно, визначальний вплив на сучасний розвиток національного господарства здійснюють ендогенні чинники: модернізація зумовлює безліч системних змін, починаючи від розширеного права власності і закінчуючи корпоративним правом і фінансовими інститутами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що постіндустріальне суспільство є типом цивілізаційного розвитку, яке базується на напрацюваннях доіндустріального та індустріального суспільств, створює можливості для розвитку не лише матеріального, а й нематеріального виробництва, не лише трудових навиків та вмінь працівників, а й для їх інтелектуального розвитку та розвитку творчих здібностей особистості. Розвиток постіндустріального суспільства зумовлює формування новітньої парадигми розвитку національного господарства через розширення факторів виробництва, підвищуючи значення інформації та знань; зміну трудової спеціалізації (від трудових до інтелектуальних здібностей) та стимулювання зростання частки високотехнологічного матеріального та нематеріального виробництва у національному господарстві країни. В подальшому для проведення досліджень щодо рівня розвитку національного господарства необхідно систематизувати критерії постіндустріального суспільства.

Бібліографічні посилання

1. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
2. **Иноземцев В. Л.** Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 231 с.
3. **Колодко Г. В.** Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? / Г.В. Колодко; введ. глава Р. С. Гринберга. – М. : Магистр, 2011. – 176 с.
4. **Манцуrow І. Г.** Статистика економічного зростання та конкурентоспроможності країни : моногр. / І. Г. Манцуrow. – К. : КНЕУ, 2006. – 392 с.
5. **Перехідна економіка : підруч. / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін.; за ред. В. М. Гейця.** – К. : Вища школа, 2003. – 591 с.
6. **Савицька Н. Л.** Основні тенденції суб'єктності в умовах становлення економіки знань / Н. Л. Савицька // Проблеми економіки. – 2012. – № 1. – С. 20–23.
7. **Світова економіка: навч. посіб. / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, О. І. Рогач ; за ред. С. В. Головка.** – К. : Либідь, 2007. – 640 с.
8. **Чухно А. А.** Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. А. Чухно // Економіка України. – 2008. – №7. – С. 4–12.

9. **Чухно А. А.** Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
10. **Яценко Н.** Инновационное развитие: венгерский опыт и украинские реалии / Н.Яценко, Ю. Сколотяный // Зеркало недели. – 2007. – № 5 (634). – С. 5.
11. **Мокыр J.** The Rise and Fall of the Factory System: Technology, Firms and Households since the Industrial Revolution [Electronic resource] – Access mode: www.gsia.cmu.edu/afs/andrew/gsia/bm05/mokyrpaper1.pdf
12. **Phelps E. S.** Macroeconomics for a Modern Economy: Prize Lecture [Electronic resource] – Access mode: www.nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/2006/phelps_lecture.pdf – The Official Web Site of the Nobel Prize.

Надійшла до редколегії 10.12.2013.